

Kia māmā ake te tuku koha ki ngā whakahaere Māori

Kia Kamakama

1. Me mahi kia whakamanatia tō whiwhi koha mā te ara utu kaimahi. Toroa te pae tukutuku mō te Tuku Koha ā-Utu Kaimahi mō te roanga atu o ngā kōrero (www.payrollgivinginfo.org.nz).
2. Tukuna tēnei mātārere ki te hunga tuku koha ki a koutou me ērā atu e tautoko ana i tō whakahaere.
3. Hoatu te mātārere nei ki ō kaitūao, ka whakamōhio atu kāore rātou e tākehia mō ngā whakahokinga whakapaunga moni.
4. Hangaia he puka tono mō te tuku koha mā te ara utu kaimahi, he tauira e taea ana te tā mai i tā koutou pae tukutuku.
5. Whakapā atu ki Te Tari Tāke ki te kimi mēnā e mana ana tō whiwhi koha, ki tā rātou titiro. Ki te kore, kāore e whakamāmātia te utu tāke a te hunga tuku koha.
6. Toroa Te Tari Tāke (www.ird.govt.nz), Te Tari mō te Rāngai ā-Hapori, ā-Tūao (www.ocvs.govt.nz) me te Komihana Kaupapa Atawhai (www.charities.govt.nz) mō ētahi atu kōrero.

He kaha tātou i Aotearoa nei ki te tuku āwhina, ki te tuku koha. I ia tau, ko tōna 1.2 miriona tāngata tērā ka mahi i ētahi mahi mō te aroha noa, ā, hui katoa, kei ngā tekau mano te maha o ngā whakahaere ka kohaina ki a rātou tētahi \$1 piriona neke atu i ia tau.

He mea nui te whakapau kaha me te hoatu moni hei āwhina i ngā tāngata, i ngā hapori. Ā, kua takoto ake he ture tāke hou e māmā ake ai, e whaihua ake ai te tuku i ēnei momo āwhina, hei painga mō te hapori whānui o Aotearoa.

Koinei ētahi o ngā āhuratanga hou:

- ka taea ināiane te tuku koha hei wāhanga o te tikanga utu kaimahi
- he whakamārama hou mō te wāhi ki te tāke i roto i ngā whakahokinga whakapaunga moni me ngā utu hōnore ki ngā kaitūao
- te whakakorenga o ngā 'taupoki' e here ana i te rahi o te whakaitinga tāke e taea ana mō ngā koha ka tukuna e ngā tāngata takitahi, ngā kamupene me ngā mana Māori.

Ka puta he hua i ēnei āhuratanga hou ki ngā whānau, ngā hapū me ngā iwi, tae atu ki ētahi atu rōpū Māori, i te mea ka wātea ake te ara e rere putuputu ai he moni ki a rātou i te hunga tuku koha. Ka pakari ake anō hoki ngā tikanga whakahoki whakapaunga moni ki te hunga tūao.

He pārongo kei tēnei mātārere mō ngā whakarerekētanga taha tāke, me ngā painga o ngā waeture hou mō ngā whakahaere Māori.

Te Tuku Koha hei Wāhanga Tonu o te Tikanga Utu Kaimahi

He aha tēnei?

Ko te tuku koha hei wāhanga tonu o te utu kaimahi, he kaupapa mā ngā kaituku mahi me ngā kaimahi, engari kei tēnā, kei tēnā anō te tikanga ina whakauru rātou ki te kaupapa nei, kāore rānei. I runga i tēnei tikanga, ko te moni ka haere hei koha, ka tangohia mai i ngā moni ka utua ki te kaimahi, ā, ka whakamāmātia tana tāke, mā roto tonu i te PAYE, i te wā tonu e tangohia mai ai.

I roto i ngā kamupene e hāpai ana i te kaupapa, ka tohua e te kaimahi te whakahaere (otirā, ko tētahi kua whakaaetia e Te Tari Tāke) ka tukuna ki a ia tana koha i ia rā utu, ā, i te wā tonu ka rere te koha, ko tētahi 33.33 ōrau o taua koha te rahi o te whakamāmātanga i tana tāke. Nō reira, ki te kohaina tētahi \$15, ka āhua \$10 kē te utu tūturu ki te kaimahi i tērā whakaaro rangatira ōna.

He aha ngā hua o te tuku koha mā roto tonu i te utu kaimahi?

Ngā whakahaere whiwhi koha

He ara iti te utu, nui te hua e whai huruhuru ai te whakahaere, ka mutu ka auau te taetae mai o te huruhuru hou.

Ngā kaimahi

He ara tere, he ara māmā, he ara inā kē te whaihua. Kāore te hunga tuku koha mā roto i ā rātou utu kaimahi e mate ki te pupuri i ngā rēhiti, ka tatari ki te whakakī i te puka tonu ā-tau hei whakaiti i tā rātou tāke. I runga i tēnei tikanga, ka rere tahi te koha, me te whakaitinga tāke e 33.33 ōrau te rahi i te wā tonu e utua ai te kaimahi.

Ngā kaituku mahi

Ka puta tahi he hua ki ngā kaituku mahi, ngā kaimahi me ō rātou hapori. Ko tēnei kawē ake i te tuku koha ā-utu kaimahi hei whakaatu i te aro nui a ngā pakihī ki ā rātou kiritaki me ō rātou hapori, ka mutu he tino tautoko tonu – ehara i te kōrero noa. Heoi anō, e wātea ana ki ngā kaituku mahi anake e tuku ā-whitihiko ana i tā rātou hōtaka kaituku mahi ā-marama me te puka tangohanga.

Ngā marae – he whakamārama

Kāore e tākehia ngā koha ka tukuna ki ngā marae.

Me pēhea e uru ai taku whakahaere ki tēnei tikanga tuku koha ā-utu kaimahi?

Me whakaae Te Tari Tāke kia tū tō whakahaere hei wāhi whiwhi koha. Ehara i te mea mā te noho noa mai ki te Rārangi o ngā Rōpū Atawhai e whakaaetia ai. Mā Te Tari Tāke rawa ngā whakahaere whiwhi koha e whakamana.

Hei tiroiro mēnā kua noho mai tō whakahaere ki te rārangi o te hunga kua whakaaetia hei kaituku koha, haere ki te pae tukutuku a Te Tari Tāke www.ird.govt.nz/donee-organisations/. Mēnā kāore i reira, me tonu ā-tuhi ki Te Tari Tāke.

Me aha ināianei?

• Whakatairangatia tō rōpū ki ētahi whakahaere tērā tonu ka tuku koha mai ki a koutou

Kāore e mau mai ana ki te rārangi o ngā rōpū kua whakaaetia kia whiwhi pūtea ō rātou wāhi noho me te roanga atu o ngā kōrero mō rātou. I a koe e whakatairanga ana i tō rōpū, ka pai tonu pea te tono i a rātou kia tiroiro i ngā kōrero mō koutou i te Rēhita o ngā Rōpū Atawhai. Āta tirohia ngā kōrero mō tō rōpū kei taua rārangi, kia tika katoa ai. Kia kaha koutou ki te kawē i ngā rongō mō te tuku koha ā-utu kaimahi ki ō koutou aka honohono whakahaere, ki te hunga e tuku koha ana ki a koutou i tēnei wā, me ngā ara pāpāho.

• Whakatūria he pūnaha tuku whakarāpopototanga mō ngā koha ka tukuna ā-utu kaimahi

Kāore koutou e whakahaua ana kia pēnei, engari ka pai tonu pea mēnā ka tukuna e ngā whakahaere whiwhi koha he whakarāpopototanga ki ia kaituku mahi, hei pupuri māna. Ehara i te mea me mātua tuku atu ki ngā kaimahi tonu, i te mea kei ā rātou puka utu kaimahi ērā kōrero, ā, kei te whiwhi anō rātou i ngā whakamāmātanga tāke.

• Me whakarite te tikanga tuku koha ā-utu kaimahi mā ō kaimahi

Mēnā he kaimahi kei tō whakahaere e mahi ana, kia noho ko koe tētahi o ngā kaituku mahi tuatahi ki te hora i tēnei kaupapa mā ō kaimahi - mā reira koe e marama ai ki ōna āhuatanga katoa, ā, me pēhea te whakatū i te kaupapa nei.

- **Me whai kia mōhio ngā kaituku koha ki ngā mahi a tō rōpū**

Me whiriwhiri ka pēhea tā koutou whakamōhio i te hunga tuku koha mai ki a koutou ki ngā mahi a tō rōpū, i te mea e kore pea koutou e mōhio ki ō rātou ingoa, ki ō rātou wāhi noho. Me tuhi pea he pānui hei tuku ki te hunga pīrangī mai,

me whakarite rānei he whārangi i Facebook, he pānui whakaahua rānei kia whakairia ki ngā wāhi mahi. Ki te whakawhiti te hunga tuku koha ki a koutou o nāianei ki te tikanga tuku ā-utu kaimahi, whakamōhioia atu tētahi ara e mōhio tonu ai rātou e whakapaua ana ā rātou moni ki te aha.

Te whakakore i ngā taupoki mō te rahi o te whakaitinga tāke e taea ana mō ngā koha

Kua whakakorehia ngā taupoki whakaiti tāke mō ngā moni e kohaina ana ki ngā rōpū whiwhi koha.

He aha te pānga o tēnei ki ngā tāngata takitahi?

Kua pai te tono a ngā tāngata takitahi kia whakahokia rā roto i ngā mahi tāke tētahi hautoru (33.33%) o ā rātou koha katoa, piki atu ki te rahi o ā rātou whiwhinga moni ā-tau e taea ana te tāke. Ko te tikanga o tēnei, mō ia \$1 ka tukuna e te tangata hei koha, ko tētahi 33 hēneti ka hoki atu anō ki a ia. Ki te tuku hāngai atu te tangata i te koha (kaua mā te tikanga tuku ā-utu kaimahi) ki tētahi whakahaere kua whakaaetia tana whiwhi koha, ā, kei a ia ngā rēhiti, ka taea e ia te tono kia whakahokia he moni ki a ia, mā te whakakī i te puka tono whakahokinga moni tāke (te IR526).

He aha te pānga o tēnei ki ngā mana Māori?

Kua āhei atu ngā mana Māori ki ngā whakaitinga tāke mō ngā moni katoa ka kohaina e rātou ki ngā whakahaere whiwhi koha, heoi anō te mea e here ana i te rahi o ngā koha, ko te rahi o ā rātou whiwhinga moni i muri i te tangohanga tāke.

He aha te pānga o tēnei ki ngā pakihi?

Kua āhei atu ngā pakihi ki ngā whakaitinga tāke mō ngā moni katoa ka kohaina e rātou ki ngā whakahaere whiwhi koha, heoi anō te mea e here ana i te rahi o ngā koha, ko te rahi o ā rātou whiwhinga moni i muri i te tangohanga tāke. Ka āhei anō ngā kamupene kāore e whakarārangitia ana, tokorima iti ake rānei ngā kaupupuri hea, ki ēnei whakaitinga tāke.

Te tuku koha ki tō marae

Ko tētahi o ngā huarahi e tautoko ai a Nicky i tana marae, ko te tuku aunoa i tētahi moni ki te pūtea penapena a te marae i ia rua wiki.

I te mea e noho tawhiti ana ia i tana marae, he uaua ki a Nicky te hoki ki ngā tangihanga, ki ngā hui mahi moni, ki ngā ohu. Engari nā tana koha auau kei te mōhio ia kei te āwhina tonu ia, ahakoa te kore e puta atu ā-tinana. Mō te rima tau kua mahue ake, kua hoatu e Nicky he \$10 i ia rua wiki ki tana marae, pērā anō i ētahi atu o tana whānau.

Ka taea e Nicky me tana whānau te tono i tētahi whakahokinga moni tāke mō ā rātou koha ki te marae, mehemea kua rēhitatia te marae hei rōpū atawhai i raro i Te Tari Tāke. Ki te tukuna e te marae he puka whakamana utu kua tuhia te ingoa o te kaituku me te rahi o te moni ki runga, tae atu ki tētahi kupu whakaatu he koha taua moni, ka taea e te kaituku te tono kia whakahokia e Te Tari Tāke tētahi 33.33% o aua moni ki a ia. Nō reira, mō ia \$10 ka kohaina e Nicky, kua pai tana tono kia whakahokia ki a ia tētahi \$3.33. Ka pai kē hoki tēnā!

Te utu kaitūao me te tāke

Mō ngā kaitūao:

- ka taea te whakahoki ā rātou whakapaunga moni i hua ake i ā rātou mahi tūao
- ka taea te hoatu tētahi utu hōnore ki a rātou mō ā rātou mahi, hei whakaaro rangatira noa ki a rātou.

He aha ngā āhuatanga hou o roto i te whakahokinga moni ki te hunga tūao?

Tērā tonu ka pau i te kaitūao he moni ki āna mahi tūao – ki ana hāereere, ki ana kai, ki te hoko kaka motuhake, ki te waea, ki te aha atu, ki te aha atu. E whakaaetia ana te whakahoki moni ki a rātou:

- mō ngā whakapaunga tūturu, ā,
- kia rite rānei ki tērā e whakapaetia ana ka pau, i pau rānei i a rātou ki aua mahi.

Ehara i te mea me moni tūturu te āhua o te whakahokinga moni – e pai ana ngā puka hoko penehīni, hoko kai rānei, ā, ka taea te tuku putuputu ki a ia ina pau haere i a ia he moni ki āna mahi, te tuku tahua kotahi atu rānei, ka mutu i reira.

Waihoki, hei āta whakanui i te mahi a ngā kaitūao i te hāpori, kāore e tākengia ngā whakahokinga moni, nō reira kaua e kuhuna atu ki ngā whiwhinga moni i roto i ngā puka whiriwhiri tāke. Ka taea anō te whakahoki moni tāke-kore ki te hunga tūao kāore e noho tūturu ana ki Aotearoa, pērā i tētahi tangata o tāwāhi kei konei e hararei ana, ki te kore rātou e utua ki tētahi whiwhinga moni tūturu i Aotearoa.

He aha ngā ture mō ngā ‘utu hōnore’?

He utu hōtaka te utu hōnore (i kīia i mua atu he “utu pupuri”, he “utu meko”). Nā runga i tēnei, ka hāngai mai ngā ture PAYE, ā, ka tākehia ngā utu. Ki te utua he utu hōnore:

- ki tētahi kaimahi i tō whakahaere, whakamahia te tātaitai PAYE kei te pae tukutuku a Te Tari Tāke ki te whiriwhiri i te rahi o te moni tāke
- ki tētahi tangata ehara i te kaimahi i tō whakahaere, ka tākehia te utu i runga i tētahi pāpātanga pūmau.

Mēnā ko tētahi wāhanga o te utu he utu hōnore, ko tētahi he whakahokinga whakapaunga moni, ā, e mārāma ana te kitea, te tuhia o te rahi o tēnā, o tēnā, ko te utu hōnore he whiwhinga moni kia tākehia, ko te whakahokinga whakapaunga moni he whiwhinga moni kāore e tākehia. Engari ki te kore e wehe motuhake ngā momo utu e rua, ka tākehia te katoa, ānō nei he utu hōnore te katoa. E akiakihia ana ngā rōpū atawhai kia āta wehe i ngā momo utu e rua, kia kore ai ngā kaitūao e mate ki te utu tāke mō ngā whakahokinga whakapaunga moni. Mō te roanga atu o ngā pārongo, whakapā mai ki te pae tukutuku a Te Tari Tāke www.ird.govt.nz.

Te mahi tūao i ngā kura kaupapa Māori

E toru ngā tamāhine a Mere, ā, kua iwa tau ia e mahi tūao ana i te kura kei reira ana kōtiro. E rua hāora i te wiki kei te akomanga a Mere, kei te taha rānei o ngā tamariki i tētahi o ngā haere a te kura, kei te āwhina rānei ki te whakauru ākongā hou, kei te haere ki ngā pōwhiri, arā kē te maha o ana mahi.

Ka pēnei te āta tautoko a Mere i te kura i te mea ki tāna, me pērā ngā mātua ka tika i tētahi kura ko ngā whānau te tūāpapa – me āwhina i ngā wā, i ngā wāhi katoa e taea ana. E puta ana he hua ki te kura i āna whakapaunga kaha ki reira, ā, ko te hua ki a Mere, e āta whai wāhi ana ia ki ngā mahi rapu mātauranga a ana tamariki me ō rātou hoa.

I tēnei wā e hoatu ana e te kura he puka hoko penehīni ki ngā mātua ina whakamahi rātou i ō rātou ake waka ki te kawē haere i ngā tamariki i ngā haere ā-kura. I te mea he whakahokinga whakapaunga moni ngā puka nei, kāore e tākehia. Nō reira kāore a Mere mā e mate ki te kuhu atu i tēnei utu ki ā rātou whiwhinga moni. Ko te painga atu tērā!